

Kiss László

SZLOVÁK TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK – MAGYAR DIÁKOKNAK

Az alábbi elemzés a TÁMOP-3.1.2-B/13-2013-0001 számú támogatási szerződés keretében 2014 januárjában folytatott kollektív kutatómunka során „ÖSSZEFOGLALÓ a szlovákiai magyar tannyelvű alapiskolákban és gimnáziumokban használt Történelem 1–3. tankönyvekről” címmel készült. A kutatás célja az volt, hogy segítséget nyújtson a NAT-hoz és a kerettantervekhez illeszkedő új típusú tankönyvek, tananyagok és egyéb taneszközök fejlesztési koncepciójának a kidolgozásához.

A Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma 1102/2000-41, 1736/1996-154 és 351/1995-214. szám alatt engedélyezte a Történelem 1. (Az ókortól a középkorig), a Történelem 2. (Szlovákia a középkorban és az újkor kezdetén), valamint a Történelem 3. (Szlovákia az újkor küszöbén) című tankönyveket, amelyek – mi legalábbis ezeket a kiadásokat vettük alapul – 2006-ban jelentek meg az Orbis Pictus Istropolitana kiadónál Pozsonyban, Szabó Ferenc fordításában. Ez utóbbi információ azt is jelzi, hogy ezeket a – magyar tannyelvű alapiskolák 6–8. osztályaiban, de a magyar tannyelvű gimnáziumok 1–3. osztályaiban (és a szlovák tannyelvű iskolákban is) használt – tankönyveket szlovák történészek/tanárok írták, élükön a tankönyvcsalád védnökével (mentorával), a Szlovákiában vezető történésznek számító Dušan Kováčsal. Sorrendben: Történelem 1. – Pavol Valachovič, Viliam Kratochvíl és Vincent Mučka; Történelem 2. – Pavel Dvořák és Ivan Mrva; Történelem 3. – Dušan Kováč és Vojtech Kopčan. Az utóbbi két tankönyv didaktikai felelőse Viliam Kratochvíl volt.

Ezek kapcsán rögtön az a kulcsfontosságú kérdés is felvetődik, hogy – a magyar nemzetiségű tanulók nyelvi, kulturális, nemzeti identitásának őrzése, fejlesztése érdekében nem lett volna-e helyesebb a tankönyvírást szlovákiai magyar

történészekre és/vagy történelemtanárokra bízni. A válaszunk csak igen lehet, amelyet az alábbi összefoglaló – tudományos szempontok alapján tett – megállapításai megerősítenek.

A TANKÖNYVEK ELEMZÉSÉNEK TUDOMÁNYOS SZEMPONTJAI

A tankönyvek szemlélete

A tankönyvek szemlélete ellentmondásos kettősséget mutat. Egyidejűleg korszerű és korszerűtlen. Mivel nem egy személy, hanem szerzői kollektíva írta, a könyvek szemlélete nem egységes (bár kellő egyeztetéssel lehetett volna az is). Ez a szemléleti szóródás még egy tankönyvön belül is megfigyelhető. A probléma alapvetően abból adódik, hogy a szerzők között eltérő szakmai kvalitású, nemzetileg erősen vagy kevésbé elfogult szakemberek egyaránt találhatók. Ez a tankönyvek tartalmára, belső felépítésére, a szakkifejezések használatára, a képi és szöveges szemléltető anyagok kiválasztására stb. is rányomta a bélyegét.

Másrészt az is megállapítható, s ez még fontosabb, hogy – a szemléleti szóródástól függetlenül – a tankönyvek nagyfokú egységességet mutatnak. Ez a mai szlovák történetírás és történelmi tudat lényegi sajátosságából adódik, amely – nagyon rövid jellemzés esetén – a következő jelzőkkel és megállapításokkal illelhető: védekező, magyarelles, mítoszteremtő és konzerváló, tudományosan és politikailag megosztott, a kormánypolitika elvárásaihoz igazodó, retrospektív (vagyis a jelen viszonyait és igényeit a múltba visszavetítő), állam- és nemzetcentrikus. Kiforratlan és ellentmondásos (a nemzeti tudathoz és identitáshoz hasonlóan). Emellett eklektikus, amelyben egyidejűleg vannak jelen a régi és az új (cseh)szlovák történetírásra jellemző szemléleti elemek, mítoszok és sablonok.¹

Ezek a tankönyvek erőteljesen igazodnak a mindenkori szlovák politika nemzeti, ideológiai elvárásaihoz, akár a tudományosság és a történelmi hi-

¹ A mai szlovák történetírás helyzetére bővebben lásd *Kiss László: Szétválaszt, ami összeköt* (Gondolatok a szlovák történetírásról a készülő magyar–szlovák történelmi kézikönyv kapcsán). In: *Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Líceum Kiadó, Eger. 2009. 337–358. *Uő: Szlovák nemzeti mozgalom Magyarországon. Kánonok és viták a mai szlovák történetírásban*. In: *Szarka László (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918 (Párhuzamos nemzetépítés a multiethnikus Magyar Királyságban)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 35–64

telesség rovására is.² A burkolt cél egyértelmű: a szlovák tudat erősítése és ebből következően, a magyar nemzeti identitástudat gyengítése. Szakmai, tudományos szempontból tehát – a 21. század második évtizedének elején/közepén – korszerűnek aligha nevezhető.

A vizsgált tankönyvek nemi, vallási, etnikai-nemzeti(ségi) előítéletektől alapvetően mentesek. A Történelem 2. egyik erénye, hogy külön anyagrészekben foglalkozik „Szlovákia betelepítésével”, a reformációval–ellenreformációval („A vallásszabadság”) és a „Szlovákok, szomszédok, idegenek” kérdéssel.³ Rövid, lényeglátó módon ismerteti az anabaptista habánok, különböző szláv csoportok, a magyar nemesek betelepődését, valamint a zsidók és a cigányok helyzetét a 16–17. századi „Szlovákiában”.⁴ (Ez utóbbiak eredetéről és vándorlásáról egy hosszabb szócikket is közöl.) Az „Asszony a trónon” (Mária Terézia) kapcsán pedig – a „Személyiségek arcképcsarnoka” rovatban – kiemeli, hogy: „a 18. században a női uralkodó még mindig kivételes jelenségnek számított. A korabeli erkölcsök és szokások a nőknek másodrangú szerepet szántak.”⁵ A Történelem 3. utolsó fejezete is kitért a „Választójogot mindenkinek”, az „Egyesületi élet” és a „Modern életstílus” – női divatot, nőket is érintő – problémáira. Az egyesületi élet kapcsán (a törzssanyagban) hangsúlyozza, hogy: „Az egyesületeknek általában csak férfiak lehettek a tagjai. A nők, akik nagyobb társadalmi szerepre és a női egyenjogúságra (emancipáció) törekedtek, női egyesületekben [...] tömörültek.”⁶

² A szlovákiai Selye János Egyetem tanárának gondolatai ma is időszerűek: „A szlovákiai magyar iskolákban folyó történelemoktatás, mint egy állatorvosi ló viseli magán hazai oktatásügyünk minden betegségét. A szlovákiai (szlovák és magyar nyelvű) történelemoktatás válsága már a rendszerváltás előtt megkezdődött. A szocializmus alatti években ezt a tárgyat a rendszer egyik kiszolgálójává kívánták változtatni. A történelemtanárok felé sugalmazott cél nem a tudományosság eredményeinek minél teljesebb prezentációja volt, hanem az, hogy a diákokat a párt által meghatározott értékekkel és tradíciókkal való azonosulásra neveljék. [...] A történelem ideológiai tantárggyá vált, értéke devalválódott.” A rendszerváltás óta eltelt időszakban – folytatja a szlovákiai magyar történész – csak félig sikerült „a Szlovákiában folyó történelemoktatást megszabadítani az ideológiai kötöttségektől és az állami paternalizmustól...” *Simon Attila: Helyzet van. Vázlat a szlovákiai magyar iskolákban folyó történelemtanítás állapotáról egy kérdőíves felmérés alapján. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2004/3. 54.*

³ Történelem 2. (Szlovákia a középkorban és az újkor kezdetén.) Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava. 2006. 32–33, 46–47, 52–53. (A továbbiakban: Történelem 2.)

⁴ Uo. 52–53.

⁵ Történelem 3. (Szlovákia az újkor küszöbén.) Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava. 2006. 16. (A továbbiakban: Történelem 3.)

⁶ Uo. 70.

Jelezni kell azonban, hogy a „Szlovákok, szomszédok, idegenek” című téma a törzsanyagban – meglehetősen mereven – szembeállítja a betelepülő szláv lakosságot (cseheket, morvákat, horvátokat, lengyeleket) az „idegenekkel” (románokkal, habánokkal), amely – kellő tanári magyarázat híján – latens idegenellenesség forrásává válhat.⁷

A magyarellenesség leírva sehol nem jelenik meg. Ám a tankönyvek Szlovákia-centrikussága és ennek megfelelő aránytalan szerkezete, a magyar történelemmel foglalkozó részek sajátos – a tanulók gondolkodásának manipulálását szolgáló – interpretálása, valamint a – ezzel összefüggő, saját szlovák történelem felmutatására irányuló – tény, hogy a szlovákok (sokáig nem is létező) történelmét igyekeznek kiragadni a magyarokkal évszázadokon át közös haza, illetve a magyar(országi) történelemből, mind-mind egyfajta magyar főbiára utalnak. Ezek a tankönyvek tehát döntő mértékben a szlovák történelem vélt vagy valós értékeinek a tudatosítását szolgálják.⁸

A tankönyvek nyitottsága

A szerzők egyik tankönyvben sem tartják fontosnak, hogy előszóban keltsék fel a tanulók figyelmét, nyerjék meg érdeklődésüket a történelem iránt. Ez is jel-

⁷ Történelem 2. 52.

⁸ Ebben az erősen szlovákközpontú felfogásban az egyetemes történelem, de a magyar történelem is csupán marginális helyet és szerepet kap. Jelentős monográfiákból és a tankönyvekből nagyrészt hiányzik, vagy csak érintőlegesen vannak jelen a szlovák fejlődés európai, birodalmi és magyarországi összefüggései.

A Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma által kibocsátott „Történelem tanterv az 5–9. osztályos diákok számára” (Učebny osnovy Dejepisú pre 5.–9. ročník ZŠ) című dokumentum szerint ugyan a történelemoktatás fő célja a szlovák történelem folyamatának, az ország múltjának és jelenének megismertetése. Ám a tanterv bevezetőjében azon – ugyancsak hangsúlyozott – célkitűzése, hogy a tanulók legyenek képesek a Szlovák Köztársaság Európában betöltött helyének és szerepének a megértésére is, nagyrészt írott szó marad. Az 1640/97 – 151. szám alatt kibocsátott rendelkezés egyébként (1997. szeptember 1-ji hatállyal) szó szerint így jelölte meg az alapiskolák 5–9. osztályaiban folyó történelemoktatás fő célját. „A történelemoktatás általános célja a diákok kritikus történelmi tudatának kialakítása és formálása, amelynek alapján a diákok legyenek képesek felfogni az ország múltját és jelenét, amelyben élnek, a Szlovák Köztársaság helyzetét, akárcsak Európán belüli pozícióját is, és egyúttal tudatosítani az összes nép békés együttélésének szükségességét.” (Szlovák eredetiben: „Všeobecným cieľom dejepisného vyučovania je vytvárať a formovať kritické historické vedomie žiakov, na základe ktorého by boli žiaci schopní pochopiť minulosť a prítomnosť krajiny, v ktorej žijú, situáciu Slovenskej republiky, ako aj jej postavenie v Európe a zároveň si uvedomovať potrebu mierového spolunažívania všetkých národov.”) http://www.statpedu.sk/files/documents/nereformne_rocniky/zs/dejepis.pdf (2014. 02. 03.)

zi, hogy a tankönyvek szemlélete nagyfokú zártságot, befelé fordultságot mutat. Csak jelzésszerűen jelennek meg bennük a szlovák történelem birodalmi és európai összefüggései. Ez arra utal, hogy a szerzők – a szlovák történelem belső feltételeihez, fejleményeihez képest – nem tartják fontosnak a külső, sőt még a magyar(országi) hatásokat és összefüggéseket sem. Márpedig, meglátásunk szerint, egy nyitott szemléletű, korszerű tankönyvnek – akár egy tananyagon belül is – érzékeltetnie kell a nemzetközi kihívásokra adott hazai válaszokat.

Egy-két kivétel azért akad. A Történelem 2.-ben ilyen például a „Jönnek a tatárok”, „A mohácsi vész”, „A humanizmus és reneszánsz” vagy „A rettegett ellenség bukása”.⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a többihez képest a Történelem 2. helyezi a legnagyobb súlyt a magyar történelem bemutatására. A Történelem 3.-ban viszont a 19. századi magyar történelem annyira hiányos és mozaikszerű, hogy például a magyar reformkor és reformmozgalom teljesen kimaradt! Egyetlen reformkori magyar politikus nevét említi, Kossuth Lajosét, de őt is csak 1848 kapcsán.¹⁰

A három tankönyv szerzői – három kivételtől eltekintve – nem tartották fontosnak, hogy a vitás vagy nyitott történelmi kérdésekre, másfajta történelmi megközelítésekre is kitérjenek. Kizárólag a szlovák történetírás fő vonulatához tartozó történészek „letisztult” kutatási eredményeit építették be. Egy helyen a szerző (a törzsanyagban, régészeti leletekre hivatkozva) burkoltan vitatkozik azzal a – ma már kisebbségi – állásponttal, amely kétségbe vonta a „mai Szlovákia” területének folyamatos lakottságát a honfoglalás, illetve államalapítás után.¹¹ Nem sokkal lejjebb igenlően hivatkozik Kniezsa Istvánra, aki a mai magyar nyelvben használt szláv/szlovák szavak arányát kb. 13%-ra tette. Ugyancsak ebben a tankönyvben az a kritikus megállapítás is olvasható, hogy Csák Mátét „a štúri időktől szlovák nemzeti főúrként is ünnepelték”, pedig régi magyar családból származott.¹²

Pozitívum viszont, hogy a szerzők fontosnak tartották a tanulók továbbtanulásra, a témákhoz kapcsolódó irodalmak olvasására való ösztönözését. Ezt a célt szolgálja a – mindhárom tankönyvben, de nem minden tananyag végén található – „Könyvespolcra” rovat. Korrekt, hogy a Történelem 1. tankönyv I–II. fejezete kizárólag magyar nyelvű olvasnivalókat kínál (a magyar nyelvű tankönyv magyar nemzetiségű tanulóinak). A „III. Szlovákia (sic!) az ókorban” című fejezet viszont – a címből kiderül, hogy miért – ennek a logikának teljesen hátat fordítva, csak szlovák nyelvű irodalmakat ajánl.¹³ A Történelem 2. könyvespolcára viszont csak

⁹ Sorrendben lásd: Történelem 2. 24–25, 42–43, 56–57, 60–61.

¹⁰ Történelem 3. 46.

¹¹ Történelem 2. 16.

¹² Sorrendben lásd: uo. 19, 29.

¹³ Történelem 1. (Az ókortól a középkorig) Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava. 2006. (A továbbiakban: Történelem 1.) – Az első két fejezetet lásd: 8–45. III. fejezet: 48–51.

magyar nyelvű olvasnivalók kerültek, szemben a Történelem 3.-mal, amely kizárólag szlovák nyelvű irodalmakat közöl.

A tananyag kiválasztása

A tananyagok tartalmi kiválasztására átgondoltság és tudatos szelektivitás a jellemző. Az alapkoncepció egyértelműnek látszik. Az ókortól kezdve „Szlovákia” és a szlovákok – külső hatásoktól jobbra mentes – történetét mint komoly történelmi múlttal rendelkező nép történetét kell bemutatni, még akkor is, ha a szlovákoknak, ennek a „történelem nélküli népnek”, a 20. századig nem volt saját – államiságra támaszkodó – történelme, történelmi emlékezete. A szelektív módon összeállított tananyagban szerepelnek a szlovák történelem alapvető és résztémái. Ebből következően a tankönyvekben tovább élnek régi, 18–19. századi gyökerű történelmi mítoszok (a szlovákok „ősrégi” voltáról, Nagy-Moráviáról, az „ezeréves magyar elnyomásról” stb.), amelyekhez újabbak is társulnak. Tartalmi szempontból tehát a tankönyvek nem a legújabb tudományos ismereteket közvetítik. Didaktikai, módszertani szempontból viszont (szemléletes képek, térképek, ábrák, szemelvényrészletek, rövid életrajzok, történelmi érdekességek, fogalommagyarázatok, gondolkodtató ismétlő, rendszerező és összefoglaló kérdések stb. segítségével) alkalmasak a törzsanyagban szereplő információk elsajátít(tat)ására.

Dicséretes, hogy a tankönyvek a tanulók érdeklődését kielégítő anyagrészeket is tartalmaznak.¹⁴ A minden tananyagrészben szereplő – „Miről mesélnek a régi iratok?”, „Átgondoltuk, megvitátjuk”, „Feladat” – rovatok alkalmasak a tananyag problémacentrikus elsajátít(tat)ására. A képek, ábrák, térképek és egyéb szemléltető anyagok jól kiválasztottak, jó minőségűek, jól szolgálják a törzsanyag tanulását/tanítását, még akkor is, ha ezek a tankönyvek összességében túl színesek lettek. A valamivel kevesebb több lett volna.

A tananyag strukturáltsága

A tankönyvek szerkezeti felépítése, a tananyagrészek struktúrája jó, áttekinthető. A magyar történelemmel foglalkozó részek azonban – a kronológiai rend

¹⁴ A Történelem 2.-ben ilyen például a „Mindennapi kenyérünk”, a Történelem 3.-ban pedig „A szlovák földműves élete”, „A modern életstílus”. Történelem 2. 50-51. Történelem 3. 38-39, 72-73.

ellenére – hiányosak, csorbulnak, nem alkotnak koherens egészet. Kirívó példája ennek – ismételjük még egyszer – a „magyar reformkor” teljes kihagyása. Ezzel szemben a „szlovák történelem” ismertetése – magyar szemszögből nézve – gyakran az aprólékosságig fajul. Külön tananyagrészek foglalkoznak például a Történelem 3.-ban Anton Bernolákkal, Ján Kollár és P. J. Šafárik tevékenységével, a koleralázadással, Ludovít Štúrral vagy a csernovai véres eseménnyel.

A tananyag prezentációja

Komoly gond, hogy a tankönyvek tele vannak szakmai pontatlanságokkal, vitatható állításokkal, szakterminológiai következetlenségekkel, tárgyi tévedésekkel. Csak néhány kiragadott példa ezek illusztrálására. Összemossa Nagy-Morávia történetét és a „szlovák történelmet”.¹⁵ Károly Róbert törvényes királyságának kezdetét 1307-re, majd egy lappal lejjebb 1308-ra teszi. Sehol nem tünteti fel a három részre szakadt Magyarország részeinek a nevét, márpedig az egyik résznek „Szlovákia” is a részévé vált – állítja.¹⁶ Egy alkalommal azért a „Felső-Magyarország” megjelölés is megjelenik, amit helytelenül a „mai Szlovákia” területével azonosít.¹⁷ Egy újabb alkalommal feltűnik a „királyi Magyarország” terminus is.¹⁸ A szerző tehát ismeri ezeket a magyar történetírás által elfogadott szakkifejezéseket, de nem használja, mert nem fejeződik ki bennük az északi országrész „szlovák jellege”.

A legújabb magyar kutatások tükrében kérdéses, hogy a 17. században a nemesek célja valóban a Habsburg uralkodók magyar trónról történő eltávolítása volt-e, vagy – amint említi is – az, hogy a magyar királyokat rákényszerítsék az „ösi jogok” tiszteletben tartására. Szerencsés-e retrospektív módon már a 17. század első felében/közepén is kurucokról és labancokról beszélni?¹⁹ Durva hiba, hogy „az Osztrák Monarchia a 17. század 2. felében” térképen ugyanúgy a „Szlovákia” felirat szerepel, mint ahogyan „Az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918)” térképen is.²⁰ Ráadásul minden térképen – szintén visszavetítő módon – a mai településneveket tüntetik fel. VI. Károlyt „a

¹⁵ Lásd: Történelem 2. I. fejezetét. 8–15.

¹⁶ Károly Róbert uralkodása kezdetére lásd: Történelem 2. 28., 30. A három részre szakadtságra: uo. 42–43.

¹⁷ Uo. 48.

¹⁸ Uo. 58.

¹⁹ Ua. – A legújabb kutatásokra elsősorban lásd *Gebei Sándor: Gondolatok a 17–18. századi „Habsburg-ellenes rendi küzdelmek” értelmezéséhez*. In: *László Kiss – Imrich Nagy* (szerk.): *A közös történelem vitás kérdései*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVI. Sectio Historiae. Eger, 2009. 3–12. *Gebei Sándor: A Rákóczi szabadságharc 1703–1711*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.

²⁰ Történelem 2. 65. Történelem 3. 57.

Habsburg-dinasztia utolsó férfi örökösének” tartja. A *Ratio Educationis* nem 1774-ben adták ki.²¹ Itt említjük meg, hogy a kronológiából – itt is, máshol is – kimaradtak alapvető események. Pl.: 1777. *Ratio Educationis*, 1767. Urbárium (pedig ennek egy egész leckét szentelt).

Nem helytálló az a – törzsanyagban szereplő – megállapítás sem, hogy a szlovák társadalom a 18. „század végére fokozatosan korszerű, modern nemzeté válik.”²² Ellenkezőleg: a nemzetteremtés – 20. századra is átnyúló – elhúzódó folyamata ekkor éppen csak elkezdődik. A hírlapíró és politikus Štúr sem 1845–1847-ben, sem 1847–1848 fordulóján tett országgyűlési felszólalásaiban nem fogalmazott még meg „szlovák politikai programot”.²³ Erre csak 1848 tavaszán kerül majd sor. Štúr egyik felszólalásából szlovák nyelvű részletet is közöl, miközben a politikus ezt a beszédét (is) magyarul tartotta a pozsonyi diétán.²⁴ Szakmailag erősen vitatható 1848–1849-nek, a „szlovák önkéntesek” katonai akcióinak, valamint az osztrák–magyar kiegyezésnek szlovák megítélése.²⁵

Itt említjük meg, hogy a három tankönyvben a forrásszemelvények magyar vagy szlovák nyelvű közlésében semmiféle rend nincs. Nem tudni, hogy ez a szerzők vagy a fordító felelőssége-e, vagy tudatos döntés eredménye. Több variáció is létezik. Magyar nyelvű forrásokat szlovák fordításban közölnek (magyar nyelvű tankönyvben!). Ezt például a márciusi törvények részlete is mutatja. Szlovák szemelvényrészleteket viszont időnként magyarra fordítanak.²⁶ Az eredetileg szlovák nyelven írt tankönyvekben szlovák fordításban közölt magyar törvényeket újból visszafordítanak magyarra. Mivel a fordításnál – például az 1868. évi nemzetiségi törvény esetében is – nem az eredeti dokumentumot vették alapul, az eredeti törvényszöveg óhatatlanul torzul.²⁷ Egyfajta – tudatosságot tükröző – tendencia azért kitapintható. A *Történelem* 3.-ban megszorodnak, majd kizárólagossá válnak a szlovák nyelvű szemelvények és irodalomajánlások.

A szakterminusok használatában is ez az ellentmondásosság, eklektikusság figyelhető meg. A *Történelem* 2. helytelenül a „nemzetiségek” kifejezést használja a

²¹ *Történelem* 3. 10, 17.

²² *Történelem* 3. 24.

²³ Uo. 42.

²⁴ Uo. 43.

²⁵ Uo. 46–47, 50–51, 56–57. – A szlovákok szerepéről 1848–1849-ben, a forradalom és szabadságharc szlovák megítéléséről, illetve a szlovák álláspont bírálatáról bővebben lásd *Kiss László: A szlovák nemzettudat születése* c. tanulmánykötet IV. fejezetét. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae*. Redigit: *Sándor Gebei*. Eger, 2005. 142–172.

²⁶ *Történelem* 3. 46, illetve 51, 53.

²⁷ Uo. 67. – Az eredeti szövegrészletet lásd *Nagy József: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének forrásaiból*. EKTF, Líceum Kiadó, Eger. 1998. 241–242.

középkori-kora újkori „etnikumok” helyett, pedig tudjuk, hogy „nemzetiségek” a 19. század előtt nem léteztek.²⁸ A tankönyvekben mindenhol az „Olaszország” (amely csak az 1860-as évektől létezik) kifejezést alkalmazzák Itália helyett. Ugyanez a helyzet Turóc megyével is, amelyet következetesen mindenütt „Túróc”-nak írnak.

Nagyfokú következetlenség látszik az egykori, szlovákok által (is) lakott Felföld, Felső-Magyarország stb. megnevezésében. Még egy szerző terminushasználatán belül is keverednek a „mai Szlovákia” és „Szlovákia” megjelölések. Ennek egyik legkirívóbb példája a Történelem 1. fejezetcíme: „Szlovákia az ókorban”.²⁹ A Történelem 3.-ban már túlteng a „Szlovákia”. Egyetlen alkalommal – az ugyancsak történelmietlenül használt – „Felvidék” megjelölés is feltűnik, pedig ez a politikai műszó csupán az 1840-es évek közepétől terjedt el.³⁰ A „Szótárba” rovatban szereplő fogalom magyarázatok jelentős része pongyola, lecsupaszított, szakmailag erősen vitatható. A rengeteg példából szűrőpróba szerűen csupán kettőt emelünk ki. Az „etnikai” jelzőt a szócikk készítője a nemzeti, nemzetiségi idegen nyelvű megfelelőjének tartja, ami tarthatatlan állítás.³¹ Erre rímel egy másik is: a kollektív nemzeti tudat jeleit a szlovákoknál már a középkorból ismerjük (!?). Egy újabb szócikkben viszont – ennek teljesen ellentmondva – a szerző azt állítja, hogy a modern nemzetek a 18. század végétől kezdtek kialakulni Európában.³² Törzsanyagban szereplő fontos fogalmak hiányoznak. A közölt fogalmak jó része pedig inkább idegen szavak magyarázata, mintsem valódi fogalommagyarázat.

A tananyag csupán egy-két alkalommal utal tantárgyközi (főleg régészeti és nyelvészeti) vonatkozásokra. A tananyag elsajátítását, ismétlését viszont gondolkodtató feladatok segítik, különös tekintettel a „Feladat” és az „Átgondoljuk, megvitátjuk” rovatok – többnyire jól összeállított – kérdéseire.

A TANKÖNYVEK MEGÍTÉLÉSÉNEK PEDAGÓGIAI-DIDAKTIKAI SZEMPONTJAI

A tankönyvek tanulhatósága

Életkori sajátosságok

A tankönyvek figyelembe veszik a tanulók életkori sajátosságait. Stílusuk, nyelvezetük – a többszerzős jelleg ellenére – a tanulók életkorához igazodik.

²⁸ Történelem 2. 52–53.

²⁹ Történelem 1. 48.

³⁰ Történelem 3. 14, 18.

³¹ Uo. 14.

³² Uo. 25.

A szerzők igyekeztek kerülni a hosszú, összetett vagy többszörösen összetett mondatokat. Törekedtek az érthető fogalmazásra, ami olykor leegyszerűsítőnek, mese-, illetve mondaszerűnek tűnik. Ezekkel együtt is éltszerű.

Zavaróak viszont az időnkénti nyelvtani, elválasztási és tipográfiai hibák. (Délvidék-délvidéken; világ-kereskedelem, könyvk-ereskedelem, tanác-sadók, csé-plógép, os-ztrákok...³³ A Történelem 3. tankönyvnek más a betűformája, mint az első kettőnek. Ebben a tankönyvi törzsanyagban sokkal több a kövérített, kurzívval kiemelt mondat vagy mondatrész is. Ezzel együtt is megállapítható, hogy a tankönyvek ismeret- és feladatmennyisége nem haladja meg a tanulók képességeit. A tankönyvek nagyalapúak, minőségi papírból készültek, a terjedelmük alig haladja meg a 70 oldalt. A jól megválasztott betűméret miatt könnyen olvashatók még az olvasási nehézségekkel küzdő vagy gyengén látó tanulók számára is. A tantárgy szakmai nyelvét a tanulók életkorához igazítja, ám a szakkifejezések egy részét szakmailag nem precízen használja. Az is kifogásolható, hogy a tanulás során nem nyújt lehetőséget a különböző tantárgyak keretében elsajátított ismeretek és készségek egymást erősítő módon való megjelenítésére.

Tanulás-módszertani szempontok

A tananyag elsajátítását és megértését egységes, elég változatos didaktikai megoldások segítik, ami minden bizonnyal a didaktikai rész gondozóját, Viliam Kratochvílt dicséri. A következő megoldásokra gondolunk. A leckék címe alatt, a törzsanyag felett kronológia található. Erénye, hogy – a törzsanyaghoz hasonlóan – nem évszámcentrikus. Ugyanakkor a törzsanyagban sok a személynév, településnév, földrajzi név, fogalom stb., amelyek „bebiflázása” sok tanuló számára nehézséget okozhat. A „Próbáljátok meg felidézni” rovatban mindig az előző tananyagrészt felelevenítő, ismétlő jellegű kérdések szerepelnek. A „Személyiségek arcképcsarnoka” az adott anyag rész szempontjából fontos személyek – jó minőségű képekkel illusztrált – életrajzát közli. A „Miről mesélnek a régi krónikák” rövid, többnyire érthető – s miként említettük, egyre gyakrabban szlovák nyelvű – szemelvényrészleteket közöl, ám szempontkérdések megadása nélkül. Az „Érdekességek” rovatban a törzsanyaghoz kapcsolódó leírások, magyarázó szöveggel ellátott képek kaptak helyet, amelyek alkalmasak a tanulók érdeklődésének a felkeltésére. A „Szótárba” rovatban a – nem mindig legfontosabb – fogalmak rövid, sematikus magyarázatai kaptak helyet. A „Feladat” és az „Átgondoljuk, megvitátjuk” olyan gondolkodtató, kreativitásra ösztönző kérdéseket tartalmaz, amelyek alkalmasak az aktuális anyag rész összefoglalására, illetve a tanult is-

³³ Történelem 3. 14, illetve 10, 13, 22, 26.

meretek rögzítésére és önellenőrzésére. A „Könyvespolcra” rovat a tananyaghoz kapcsolódó, magyar és szlovák nyelven olvasható irodalmakat kínál.

Ezeknek a didaktikai megoldásoknak nagymértékben köszönhetően a tankönyvek alkalmasak az ismeretek megszerezésére, az önellenőrzésre, a problémafelvető, -elemző és -megoldó gondolkodásra, az önálló tanulási képesség fejlesztésére. A 4 fejezetből álló Történelem 1. tankönyv a fejezetek végén „Mit tanultunk eddig?” címmel idővonal és színes képek, szemelvényrészletek segítségével foglalja össze az addig tanultakat. A Történelem 2. ezzel a megoldással kétszer él, a Történelem 3. pedig már csak egyszer, a tananyag végén.

Motiváció, illusztrációk

A tanulási célok és követelmények csak a tárgyat oktató tanárok számára ismertek. A tankönyvek illusztrációi sokfélék, színesek, már-már túldíszítettek, összességében szép kivitelűek. Képek, fényképek, rajzok, címerek, térképek, iniciálék, miniatúrák, akár 2 oldalt is kitevő festmények stb. találhatóak bennük. Ez utóbbiak túlságosan nagy méretűek, eltérően a többi illusztrációtól, amelyek szintén jó minőségűek, jól láthatók és elemezhetők. Az illusztrációk erénye továbbá, hogy nem egyszerűen dekorációs célokat szolgálnak. Szervesen illeszkednek a tananyaghoz és hatékonyan segítik az oktatási-tanulási folyamatot.

Kérdések és feladatok

A tankönyvek kérdéseinek nehézségi foka a tanulók életkorának megfelelő. A kérdések többnyire rövidek, egyértelműek, a tananyagrészek lényegi részeire irányulnak. Változó arányban fordulnak elő reprodukív és elemző, önálló gondolkodásra és kreativitásra ösztönző kérdések. Összességében elegendők és alkalmasak a tankönyvi anyag rendszeres ismételtesére, összefoglalására.

A tankönyvek taníthatósága

A tankönyvek szerkezete

A tankönyvek használatát a tanár szempontjából megnehezíti, hogy sehol sincs előszó, amely nemcsak a tanuló, hanem a tanár számára is hasznos információt, ismereteket tartalmazna. A tankönyvek végén nincs hely- és névmutató sem, amely megnehezíti a tankönyvben való tájékozódást. Nincs fogalomtár (kislexikon) sem, csupán az egyes tananyagrészekben vannak – ahogyan már említettük –, a „Szótárba” rovatban, jobbra lecsupaszított és hiányos szó- és fogalomma-

gyarázatok. A tankönyvek nem tartalmazzák a kérdések, feladatok megoldásait. A hivatkozott, ajánlott irodalmakat, forrásokat, képeket, ábrákat stb. ugyan magyarázó szöveggel látták el, de ezek megjelölése hiányos. Nem tartalmaz pontos mutatókat, elérhetőségeket. A tankönyvek magyarázó szövege és a didaktikai apparátusa közötti arány viszont meglátásunk szerint megfelelő.

A tankönyvek tartalma

A tankönyvek tartalma, mennyisége, szakterminológiája – a fent említett megszorításokkal – megfelel a tanulók életkorának. Alkalmasak az elvárt készségek és képességek fejlesztésére.³⁴ Ugyanakkor még jelzésszerűen sem utalnak a tantárgyközi, interdiszciplináris vonatkozásokra. A bevezetett fogalmak nem egymásra épülő fogalmi hálóként jelennek meg, ellenkezőleg: rendetlenek, az „egymásra dobáltság” benyomását keltik.

A tankönyvek tanítás-módszertani megoldásai

A középfokú oktatásból rég kikerült, s a felsőoktatásban dolgozó történész-ként/történelemtanárként, ennek a kérdéskörnek a kidolgozását inkább a gyakorló középiskolai kollégákra bizzuk.

MILYEN LEGYEN HÁT A KORSZERŰ TÖRTÉNELEMTANKÖNYV?

A szlovákiai magyar tannyelvű alapiskolákban és gimnáziumokban (is) használt tankönyvek erényeinek és gyengéinek ismeretében kijelenthető, hogy az ezekben szereplő tananyagok didaktikai-pedagógiai szempontból alapvetően jók, akár korszerűnek is mondhatók, de szakmai-tudományos szempontból aligha. Az alábbiakban néhány koncepcionális javaslatot fogalmazunk meg, részletezés és a teljesség igénye nélkül

A korszerű tankönyvben a történelemtudomány – életkori sajátosságoknak megfelelő, politikai elvárásoktól független – legújabb eredményeinek ugyanúgy tükröződnie kell, mint a magas szintű pedagógiai felkészültségnek. Ha korszerű didaktikai eszközök nemzet-, (aktuál)politika- és ideológiacentrikus történelmi

³⁴ Ebből a szempontból alapvető dokumentumnak számít az Állami Pedagógiai Intézet (Štátny Pedagogický Ústav) gondozásában 2011-ben kibocsátott „Állami Művelődési (Képzési) Program”. Történelem. (Štátny Vzdelávací Program. Dejepis). Műveltségi terület: Ember és társadalom. (Vzdelávacia oblasť: Človek a spoločnosť) Bratislava, 2011. 17. http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/2stzs/isced2/vzdelavacie_oblasti/dejepis_isced2.pdf (2014. 02. 03.)

információkat közvetítenek, ezzel nemcsak a tudományosság és a tanulók történelmi tudata sérül. Az egész társadalom kárát láthatja, történelmileg már középtávon is.

Komoly tudati és képzettségi károk okozhat az is, ha egy modern külsejű, gazdagon illusztrált, tetszetős tankönyv burkában – egyoldalú, a 21. században már korszerűtlennek számító – olyan ismeretek jelennek meg, amelyek – a soha nem volt, színekben megrajzolt nemzeti múlt bővületében – nem nyitottak a szomszédos népek, a tágabb régió és Európa, valamint a „világ” történelme, kultúrája felé.

Az a tankönyv sem sokat ér, amelyben kevés az elsődleges forrás és a korszerű tudományos ismeret, a képek pedig pusztán illusztrációk, és nem a tartalomhoz szorosan illeszkedő, átgondolt didaktikai koncepció részei. Ennek természetesen az ellenkezője is igaz.

Túl kell tehát lépni a 19–20. századi gyökerű nemzetcentrikus történelemfelfogáson és tanításon. Ez azonban korántsem jelenti, nem jelentheti (!) a nemzeti történelem elhanyagolását, ellenkezőleg! A mai, globalizálódó világban, a formálódó többes identitások világában, a korszerű történelemtankönyv hatékony eszköze lehet a nemzeti önazonosság megőrzésének, erősítésének, de – és ez roppant fontos! – egy megváltozott helyzetnek megfelelő, új típusú nemzetkép és nemzetfogalom alapján.

Az európai uniós csatlakozás következtében Magyarország államhatárai is egyre képlékenyebbé válnak, megnyílnak a szomszédos országok és a tagországok felé. Eközben alig ismerjük, s akkor is többnyire tévesen és hiányosan, a szomszédságunkban élő népek, nemzetek (szlovákok, románok szerbek, horvátok) történelmét és kultúráját, pedig velük évszázadokon át együtt is éltünk a közös hazában.

Ez azt is jelenti, hogy felül kell vizsgálni – a meglátásunk szerint még mindig meghatározó – Nyugat-Európa-centrikus történelemképet és -felfogást, amely nemcsak a tankönyvek tartalmában, hanem terjedelmi arányaiban is megmutatkozott. Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok stb. történelme mellé tehát be kell emelni régióink népeinek, kultúráinak a történetét is.

Hagyományos történelemfelfogásunk nemcsak Nyugat-Európa-centrikus, hanem – miként az elemzett tankönyvek is mutatják – ország-, illetve államcentrikus is. Ez a gyakorlatban az „egész”, az egyetemes történelem felparcellázását jelenti – egymástól szinte függetlenített – országtörténetekre. A sok „fától” tehát nem látszik az „erdő”. A tanulók korszerű történelemszemléletre nevelése jegyében szemléleti-szaktárgyszertani fordulatra is szükség van tehát! Elsődlegesen az „erdőt” (a külső és belső összefüggéseket, folyamatokat) ismertessük meg a „fákhoz” (eseménytörténethez, nagy történelmi személyiségek történetéhez...) képest. Az

egyetemes és a magyar történelem oktatásában egyaránt a – korokon, ország-, sőt régióhatárokon átívelő – történelmi folyamatok, összefüggések, struktúrák, intézmények, hatásmechanizmusok stb. primátusából kell kiindulni, s ezekbe beilleszteni a konkrét résztörténeteket, eseményeket stb.

Ez a szemléleti-szaktárgyszertani váltás természetesen nem mehet a – kellő súllyal, de más felfogásban oktatott – magyar történelem rovására. Csupán arról van szó, hogy a magyar történelmet a nemzetközi történelmi folyamatokba még szorosabban szükséges beilleszteni, hiszen a külső hatások, kihívások – ha nyugatról, ha keletről érkeztek – a belső (pozitív vagy negatív) folyamatokat olykor akár döntő módon is meghatározták (és meghatározzák). A „saját történelem” új szemléletű oktatása során is alkalmazni lehet a fent említett, „erdőcentrikus” rendezőelvet, ami megváltoztat(hat)ja ugyan az eddigi tankönyvek megszokott építkezési logikáját, valamint esemény- és uralkodó-központú szemléletét, de a tanulók korszerű(bb) történelemszemléletének a javára.

Az eddigi tankönyvek politikacentrikus nézőpontján is változtatni kell, természetesen a politikatörténet megtartása mellett. Mind az egyetemes, mind a magyar történelem oktatása során nagyobb figyelmet kívánatos fordítani a gazdaság- és társadalomtörténetre, a kultúr- és vallástörténetre stb.

A fenti változtatásokat úgy szükséges megvalósítani – s ez komoly szakértelmet és szakmai-didaktikai együttműködést kívánó feladat –, hogy ne emelkedjen a törzsanyag mennyisége, növekedjen viszont és váljon hangsúlyosabbá a forrás-, térkép-, táblázat- stb. elemzés, s ezekkel együtt a tanulók aktív foglalkoztatására való törekvés.

Egy ilyen korszerű tartalmú és szemléletű tankönyv(család) megalkotása nem egyszerű feladat. Szerzői kollektíva (gyakorló tanárok, történészek és pedagógiai-val-didaktikával foglalkozók) együttműködését feltételezi. Gyors, elharmarkodott megírása és bevezetése tehát, a szakmai közvélemény megkérdezése nélkül, csak károkat okozhat.